

МАКЕДОНКА

БР. 10-11

Ивана Пантелиќ

ПРЕДГОВОР

ДФЖ: кратка историја на општествената промена

Јавното ангажирање на жените во различни женски здруженија било присутно на Балканот од втората половина на 19 век. На почетокот, тоа биле исклучиво хуманитарни организации и опсегот на нивното јавно делување се фокусирал на маргината од општествено прифатливиот и ограничен ангажман што се остварувал како грижа за жени и деца. Иако на прв поглед, овие здруженија изгледаат доста ограничени и со мал опсег, овие пионерски напори на жените, главно од повисоката средна класа, сепак биле од големо значење, како за промената на положбата на жената во општеството, така и за перцепцијата на местото на жената во општествената парадигма. И во кралството Југославија ангажманот на жените добивал различни форми. Во тоа време, освен хуманитарните, се појавиле и првите феминистички организации засновани врз начелата и вредностите на феминизмот од првиот бран. Но, во триесеттите години на дваесеттиот век се појавува уште една организација со многу специфична агенда, идеолошки многу хомогена

група на млади жени коишто своите феминистички барања ги формулирале сосема поинаку и својата борба ја согледувале како радикално поразлична во однос на постоечките општествени норми и општествениот систем воопшто. Тие главно биле студентки кои на различни начини биле поврзани со тогаш забранетата Комунистичка Партија на Југославија (КПЈ). Нивната активност била канализирана преку организација што тие ја нарекувале Младинска Секција на Женското Движење. Го објавувале списанието *Жена данас* (Жената денес) што ги следело постулатите и целите на КПЈ кога станувало збор за еманципацијата на жените. Списанието било директно финансирано од КПЈ. Оваа организација може да се потврди како зачетокот на Антифашистичкиот Фронт на Жените на Југославија (АФЖ) за време на војната како прва женска политичка организација (Barać 2020, 196).

Присуството на жените во партизанските единици за време на Втората светска војна им овозможило на жените побрза и поинтензивна еманципација. Жените имале различни функции во Народноослободителната Војска (НОВ). Академските истражувачи главно се согласуваат дека околу 100.000 жени учествувале во Народноослободителната војска (НОВ), 25.000 загинале, а 40.000 биле ранети за време на војната (Božinović 1996, 146; Jancar-Webster 1990, 83; Batinić 2015, 86; Pantelić 2011, 35). Овој симболичен, но исто така и вистински, потенцијал го иницирал создавањето на АФЖ. Историчарите и историчарките не се согласуваат целосно во врска со прашањето на основањето, односно, за мотивите за основањето на таквата, на многу начини, специфично женска организација. Барбара Јанчар-Вебстер смета дека АФЖ била воспоставена од страна на партијата за да им понуди на жените политичка платформа заснована врз еманципаторни начела и така да осигура масовно учество на жените во НОВ и НОД (Jancar-Webster 1990, 144), додека пак Иван Симиќ, врз основа на истражување што се занимава со советските влијанија врз прашањето на еманципацијата на

југословенските жени, смета дека структурата на АФЖ може да се спореди само со Советскиот Женотдел и дека југословенската организација ниту имала модели, ниту организација од времето на кралството Југославија чишто цели можела да ги следи (Simić 2016, 41). Неда Божиновиќ, Барбара Јанчар Вебстер, Јелена Батиниќ и Лидија Склевицки ги поврзуваат активностите на АФЖ со предвоените феминистички организации и нивните активности и на АФЖ гледаат како на продолжение на спроведувањето на нивните еманципаторски политики. Претходно изнесената теза дека Младинската Секција на Женското Движење била јадрото што ги обезбедило идеите и целите за создавање на АФЖ целосно ја потврдува тезата на овие авторки со додавка дека тие за феминистички ги сметале сите организации активни во кралството без оглед на нивните идеолошки основи.

Антифашистичкиот Фронт на Жените на Југославија бил основан во 1942 година во Босански Петровац каде што се одржала Првата земска конференција. Ова била првата можност за време на војната жените да ги координираат своите активности на југословенско ниво. Делегатки на конференцијата биле високо рангирани членки на комунистичката партија, активистки од предвоените женски движења, млади жени што станале активни за време на војната, како и членки на партизанските единици. Конференцијата собрала 166 делегатки од сите региони на окупираната земја и траела три дена. Од 5 до 7 декември 1942 година. Најважни цели на оваа конференција биле да се поврзат жените од различните територии на окупирана Југославија, да се еманципираат жените така што ќе организираат курсеви за описменување, политички да се образоваат и да се залагаат за еднакво учество на партизанките во вооружената борба. Јосип Броз Тито присуствувал на конференцијата, нагласувајќи во својот говор колку е важно присуството на жените во вооружената борба и подвлекувајќи го клучното место што го имале на домашниот фронт (Broz 1978, 818-82). Спасенија Цана Бабо-

виќ, којашто во војната станала претседател на Централниот Комитет на АФЖ, говорела за организациските прашања и нагласила дека една од најважните цели на Првата Конференција на АФЖ била да се поттикне учеството на жените во воените напори. Така, првата масовна политичка женска организација во Југославија била основана на оваа конференција. Одиграла голема улога во историјата на повоената еманципација на жените бидејќи биле организација што им овозможувала на жените да се самоорганизираат политички и преку неа да активираат што е можно повеќе жени. Ова била единствената конференција на АФЖ за веме на војната.

Антифашистичкиот Фронт на Жените на Југославија продолжил со своите активности и во повоениот период. Меѓутоа, целите на оваа најважна женска организација се промениле. Основните цели формулирани на Првот конгрес одржан во Белград од 6 до 19 јуни 1945 година се однесувале главно на реконструкцијата на земјата и со хуманитарни активности. Треба да се нагласи дека една од најважните задачи била да се образуваат жените, а особено да се организираат часови за описменување. На прв поглед изгледало како АФЖ да функционира исто како и предвоените женски хуманитарни организации. Но, барем четири карактеристики укажуваат на еманципаторската улога на АФЖ: 1. политичкото учество, 2. улогата во мобилизирањето на жените во изградбата на земјата, задача исто толку важна по војната колку и учеството во самата војна, 3. придонес кон образованието и описменувањето на жените, 4. иницијативи за градење градинки за децата за да им се овозможи на жените да работат и да постигнат економска независност што било од витална важност. Наведените параметри јасно ја потврдуваат тезата на културологот Даниела Мајсторовиќ дека АФЖ несомнено носел де-патријархализирачки потенцијал во себе (Мајstorović 2018, 109-117) за кој *партизанките* и другите жени што учествувале во неговите активности по војната искрено и енергично се бореле.

Некои академски истражувачи, како Лидија Склевицки, тврдат дека АФЖ до извесна мера бил и независна организација (Склевицки 1996, 119). Но, активностите на АФЖ во голема мера зависеле и од инструкциите што му биле давани од партијата и од Народниот Фронт. За која било жена да заземе некаква функција во АФЖ, тоа морало да биде одобрено од локалните партиски власти. Така, речиси без исклучок, сите одлуки биле носени од мажи. Прашањето на машкиот авторитет често било предмет на дискусии и поплаки на состаноците на АФЖ. Записниците од состаноците на сите нивоа покажувале незадоволство на жените и поплаки зашто биле прескокнати кога се назначувало на функции во различни општествени организации, но мажите често се бранеле себеси со тоа што велеле дека едноставно „заборавиле дека требало да изберат и некоја жена“ (Pantelić 2011, 96). Но, како во организација во рамките на Народниот Фронт, идеологијата на АФЖ, неговата програма и финансирање биле тесно поврзани со Комунистичката Партија на Југославија и државните власти. Насоките и инструкциите што му биле дадени на АФЖ по завршувањето на војната ја нагласуваат потребата да се организира работа со жените во рамките на Народниот Фронт. Советите на АФЖ требало да станат секции на Советите на Народниот Фронт. Спротивно на истакнатите советски револуционерки кои не сакале да учествуваат во активностите на Женотдел по војната, водството на АФЖ се состоело од истакнати членки на КПЈ и поранешни партизанки¹, а додека постоела организацијата, ниту еднаш не била во судир со властите, ниту пак имало несогласување со партиската политика.

¹ Партизанки ветеранки кои го сочинувале претседателството на Централниот Комитет: Спасенија Цана Бабовиќ, Митра Митровиќ Гилас, Перса Продановиќ, Милица Дедиер, Разуменка Петровиќ, Јара Рибникар, Д-р Олга Милошевиќ, Милица Стаиќ, Анка Берус, Ката Пејновиќ, Маца Гржетик, Олга Ковачевиќ, Ванда Новосел, Вида Томшич, Пепца Кардељ, Лепа Перовиќ, Мара Нацева, Блага Демнијева, Веселинка Малинска и Лидија Јовановиќ. Централниот Комитет имал 76 членки, избрани на Првиот Конгрес на АФЖ.

Антифашистичкиот Фронт на Жените на Југославија собирал голем број на жени, мобилизирајќи ги да ги остварат најзначајните задачи што си ги поставил нововоставениот режим во Југославија. Жените во јавниот дискурс се зафаќале со различни задачи и биле суштествен дел од новата државна идеологија бидејќи нивното учество во борбените единици претставувало значаен сегмент и еден симболите на партизанската борба. Важна задача на АФЖ била да спроведува „политички и културно-образовни активности“. Ова значело дека тие биле активни во образованието и влијаеле на вклучувањето на жените во политичкиот живот. Часови за описменување биле организирани од околински организации што си ја преземале одговорноста да ги научат неписмените жени во околинските села да читаат и пишуваат. Низ целиот период на активност на АФЖ, кај водството доминирало убедувањето дека процесот на образование на жените, а особено кампањата за часови за описменување не ги постигнала очекуваните резултати.² И покрај големите напори што ги правеле, сиромаштијата и немањето контакт со пишани материјали довело до тоа многу од посетителите на курсевите да останат функционално неписмени иако и жени и мажи посетувале и по неколку курсеви за описменување. Така, бројот на неписмени жени всушност се зголемил. Додека бројот на неписмени жени во 1948 година изнесувал 34,4% од вкупното население (2.256.279), пет години подоцна, во 1953 година, тој се кренал на 35,8% (2.506.475) (Stanišić 2003, 290). Иако статистичките податоци се непорекливи, сепак мораме да ја признаеме важноста на можноста што им била дадена на жените да се сретнат со други жени и да се здобијат со писменост, како и ефектот што тоа го имало врз зголемувањето на нивната самоверба. Згора на тоа, овие курсеви им овозможувале на жените со најразлично потекло, особено на жените од руралните области да се среќаваат и поврзуваат едни со други, што било од големо значење за нив во нивниот напор да

² Заклучоци на пленарниот состанок ЦО АФЖЈ, *Жена данас*, бр. 41-42 (април-мај 1946), 24.

станат видливи во кој и да е сегмент на општествените активности. Иако според статистичките параметри курсевите не ги исполниле очекувањата, тие сепак одиграле значајна и вредна улога во поврзувањето и еманципирањето на жените.

Третиот Конгрес на оваа организација, одржан во Загреб на 28 и 29 октомври 1950 година, го покренал прашањето за интегрирање на АФЖЈ во Народниот Фронт. За првпат, водството на АФЖЈ го покренало прашањето на целосната интеграција на АФЖЈ во рамки на Народниот Фронт. Иако не се спротивставувале на таквиот развој на работите, делегатките исто така ги изнеле своите поплаки дека Народниот Фронт го користи АФЖЈ само за технички прашања, додека неговите политички функции се запоставувале. Во текст објавен истата година во списанието *Партијска изградба*, Мара Нацева отишла и чекор понатаму, забележувајќи дека АФЖЈ не само што станал зависна организација, туку дека и значењето на неговата политичка и образовна улога почнало да опаѓа. Таа пишува: „Иако партиското водство расправаше по прашањето на активностите на АФЖЈ, го стори тоа само еднострано, занимавајќи се само со прашањето на активирањето на жените во доброволните активности на Народниот Фронт и другите активности што вклучуваат физичка работа, но многу малку внимание беше посветено на основната задача: политичката и широко образовна работа со жените.“³

Конгресот усвоил резолуција што предвидува одредени реформи на организацијата „рутинската работа и формализмот“ во организацијата, како и бирократизација на водството, биле утврдени како недостатоци на АФЖЈ. Решението се гледало во предлог за понатамошни и потесни врски со Народниот Фронт, што навестувало дека АФЖЈ требало да стане една од неговите секции, односно целосно да се вклопи во структурите на Фронтот како организација. Идните автономни активности на АФЖЈ требало да бидат ограничени само во доменот на мај-

³ Mara Naceva, "Neka pitanja partiskog rada među ženama", *Partijska izgradnja*, no. 1 (1950), 35.

чинството и обезбедувањето поддршка за работничките, на тој начин првенствено занимавајќи се само со социјалната положба на жените. Ова секако бил еден од клучните моменти што го олеснил и всушност довел до забрзаното укинување на АФЖ. Партиската одлука да се пренасочат членарините од АФЖ во буџетот на Народниот Фронт секако влијаело врз тоа многу потешко да се остваруваат независните активности на организацијата (Simić 2016, 64). Тоа што професионалните работни места биле укинати, и што веќе не можело да се обезбедат финансии од извори што не се директно поврзани со Народниот Фронт, а преку него и со партијата, бил јасен знак и значителен чинител што неизбежно им наметнал понатамошни ограничувања на независните активности на жените и ја зголемиле зависноста од партиските одлуки каде што мнозинството се состоело од мажи. Во периодот по 1948 година, дошло до целосно напуштање на традициите на предвоеното Женско Движење и следствено и исчезнување и на можноста да се критикуваат властите. Цитирајќи ја реториката на водачките на АФЖ, може да се заклучи на лапидарен начин, дека „женското прашање веќе не постои, постојат само прашања што ги решаваат жените“ (Склевицки 1996, 133). Резолуцијата на Третиот Конгрес на АФЖ одржан во 1950 година го одредила непрофесионалниот карактер на овие организации. Набргу потоа активностите на организацијата станале доброволни, претходно вработените членови биле или префрлени на други работни места или отпуштени.

Четвртиот и последен Конгрес на АФЖЈ се одржал меѓу 26 и 28 септември 1953 година. Освен трансформацијата на организацијата, најважните прашања за кои се расправало биле положбата на жените од руралните области и политичката неактивност на жените. Јосип Брзо Тито не присуствувал на овој конгрес на АФЖ иако бил присутен на претходните. Милован Ѓилас, како претставник на врховната власт на конгресот, им се обратил на делегатките забележувајќи дека вистинската ед-

наквост допрва требало да се оствари, но нагласил дека со засилувањето на демократијата и еднаквоста на жените во Југославија, секоја засебна политичка активност на жените станувала пречка за постигнувањето на еднаквост и активност на жените. Ѓилас сметал дека востановувањето на Сојуз на Женски Друштва (СЖД) наместо АФЖ, којшто би бил „полу-политичка и полу-централизирана организација“ било неизбежно. Според неговото толкување, општеството во целина требало да ја преземе одговорноста за целите на АФЖ, а целта на идниот Сојуз на Женски Друштва (СЖД) би требало да биде да ги убеди властите да ги прифатат неговите идеи (Ѓилас 1953, 217-220). Аргументите на Ѓилас биле целосно идентични со оние на советскиот револуционер ни функционер Лазар Каганович, кога и тој им се обратил на делегатките на Женотдел на средбата што му претходела на растурањето на таа организација (Simić 2016, 66). Вида Томшич ги изложила клучните аргументи за реформирање на АФЖ, тврдејќи дека организацијата што ги монополизирала општествените и политичките активности на сите жени станала неадекватна. Таа во засебните женски друштва што ќе се занимавале со специфичните прашања од кои директно зависело подобрувањето на положбата на жената во општеството гледала логичен наследник на АФЖ. Вида Томшич нагласила и дека таквите друштва веќе постоеле.⁴ Ниту едно од споменатите друштва не се занимавало со прашањето на политичката еманципација на жените, но сите друштва, од различни аспекти нагласувале дека нивна главна задача е да се справуваат со прашањата поврзани со мајчинството.⁵ Четвртиот Конгрес го укинал АФЖ врз основа на аргументите на говорниците и истовремено го формирал Сојузот на Женски Друштва (СЖД). Оваа одлука била дочекана со силни емотивни реакции. Во своето обраќање, делегатката Драга Дикиќ од Лесковац не го крие-

4 Тоа биле Друштвата за унапредување на управувањето со домаќинствата, Друштвото за образование на жените и мајките, како и Друштвото за основање на институции за деца, училишни кујни, детско воспитување и здравје...Vida Tomšič, "Mesto i uloga ženskih organizacija", *Zora*, br. 89-90 (oktobar-novembar 1953), 5

5 Исто, 5-6.

ла своето лично разочарување, незадоволство и неодобрување: „Јас сум неписмена и стара, но не ми се допадна што кажаа другарите, дека АФЖ умрело. Ние што сме активни исто така изгубивме синови, ние што се боревме не дозволуваме АФЖ да се прогласи за мртво. Ние силно ја поддржувавме нашата борба... Јас се соочив со стрелачки вод трипати зашто син ми беше во партизани. Нема да дозволам АФЖ да се прогласи за мртов.“⁶ Според Неда Божиновиќ, иако оваа одлука била прифатена во градовите, жените од селата се бунеле против распуштањето на АФЖ уште долго време: „Ни кажаа дека нивните мажи се израдувале. Им рекле: „Ви помина вашето!“ или „Готово е, готово!“ или „Нема веќе!“ Тие нагласуваа дека мажите секогаш се собирале, си ги имале своите крчми, фудбалот и Народниот Фронт, а нив веќе никој не ги собирал, но дека тие посакувале да чујат нешто и да позборуваат за своите женски проблеми.“ (Божиновиќ 1996, 174).

Општествените процеси се секогаш сложени и никогаш не се недвосмиселни, па така на феноменот на женските организации во првите повоени децении во социјалистичка Југославија треба да се погледне од неколку гледни точки. Кога ги анализираме активностите на АФЖ и СЖД од гледна точка на обратната хиерархизација, од положбата во историјата и *еманципацијата од озгола*, добиваме многу јасна слика за големата женска енергија, работа на подобрувањето на општите животни услови на сите граѓани, а потоа и огромни и искрени напори за спроведување на веќе постоечките правни норми. Практичната работа со руралните жени, курсевите за описменување, медицинското образование, постојаните и истрајни напори да се подобри положбата на работничките, настојувањето на отворањето градинки, продолжувањето на платеното породилно отсуство, отвореното и јавно поддржување на репродуктивните права на жените... се само некои од нештата што се покривале на овие состаноци, на кои расправале жените и кои, заедно со

⁶ АФЖЈ, 141-5-12, А.Ј.

голем број нивни другарки, биле успешно остварени. Тие биле целосно свесни за ограничувањата што им ги наметнувала државата и сеприсутниот патријархален поредок во неа. Анализата на активностите на женските државни организации во социјалистичка Југославија, но исто така и во другите земји на европскиот социјализам, води до заклучокот дека нивното делување било феминистичко, дека нивните интереси биле феминистички и дека и нивната борба била феминистичка. Социјалистичките жени/другарки, со нивната искрена, предана и енергична работа на подобрувањето на положбата на жените, на охрабрувањето на идејата за еднаквост во новото општество, си го заработија своето место во нашата колективна меморија, а пред сè, во нашите феминистички истории.